

МІСТО НА СТУГНІ

Виповнилося 1000 років Василькову, що на Київщині.

Місту невеликому, але з яскравою і насиченою історією.

На мальовничих берегах ріки Стугни, що несе свої води у Дніпро, розташувалося місто з поетичною назвою Васильків. Ще в VI—IV тис. н. е. на цій території жили племена, які історики відносять до зарубинецької та черняхівської культур. Історія ж самого міста сягнула тисячолітнього рубежа.

У IX ст. східнослов'янські племена об'єдналися у Давньоруську державу — Київську Русь. До цього часу належить і перша обіжна згадка про Васильків. У 988 році, як свідчить літописець, «...сказав Володимир: «Се недобре є, що мало городів довкола Києва». І став він городи зводити по Десні, і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні» (Нестор «Повість минулих літ». — Цит. за «Літописом руським». К., «Дніпро», — 1989. — С. 67).

Очевидно, саме тоді почали зводитися стіни нового міста-фортеці, яка мусила приймати на себе перші удари кочових племен, що раз по раз зазіхали на Київ. Володимир Святославич нарік його Василем, на честь імені, даного князю при хрещенні.

Місто-фортеця складалася з дитинця й посаду, які відокремлювалися один від одного валом. Посад також мав лінію укріплень. Третя оборонна лінія валів оточувала все місто. Жителі Василькова-Василева були не лише відважними воїнами, а й талановитими ремісниками. Про це свідчать численні археологічні знахідки місцевих виробів: ножі, ключі, шиферні пряслиця, ручне гончарне коло, залишки домниці, уламки плінфи та глиняного посуду. Не цуралися васильківці й купецького діла. Недарма ж говорили, що Василів — місто на перехресті семи доріг, а найважливішим вважався так званий «полудневий шлях», або «Васильківський», який зв'язував Київську Русь з країнами Західної Європи. Підтвердженням того, що Василів був значним торговим центром може слугувати знайдений у 1885 році скарб римських монет.

І все ж, головне призначення міста полягало в обороні підходів до Києва. В X—XI ст. для Русі особливу небезпеку становили степові кочівники — печеніги й половці. Деякі дослідники схильні до думки, що саме для оборони від нападів їхньої кінноти були зведені так звані «зміві вали», які простяглися на 900 км, і залишки цих дерево-земляних укріплень ще й тепер можна побачити навколо Василькова. У 996 році під Василевом відбувалася жорстока січа невеликої дружини Володимира Святославича з печенігами. Втративши майже все військо, князь заховався під мостом і дав обітницю Господу: якщо йому вдасться врятуватися, то побудує у Василеві церкву святого Преображення, бо у той день був празник Преображення Господнього. Через рік освячували церкву і святкували цю подію у місті 8 днів. На свято з'їхалось багато князів з різних земель.

Як гадають саме у Василеві, у родовитій і багатій сім'ї народився Феодосій Печерський (бл. 1036—1074 рр.), один із засновників і перших ігуменів Києво-Печерського монастиря.

Згодом, 1157 року, Василів був подарований київським князем Юрієм Володимировичем своєму сину Васильку Юрієвичу, який перейменував місто на Васильків.

У період феодальної роздрібленості Київської Русі (XII—XIII ст.) Васильків якийсь час був центром удільного князівства. Тут збирали свої дружини князі для боротьби із суперниками. Так, у 1151 р. після того, як князь Ізяслав захопив Київ, у Василькові стояв зі своєю дружиною Юрій Долгорукий.

У 1240 році на Київську Русь напали орди хана Уруза. Запалав Київ. Але прискіпливі давньоруські літописці ніде не згадують про розгром Василькова. Не виключено, що під час навали татарські орди обминули його. Адже заги-

бель такого значного міста не могла пройти повз увагу літописців. У 1300 році Васильків згадується як одне з найбільших міст Київської Землі. Ще через шістьдесят два роки литовський князь Ольгерд, розбивши трьох татарських ханів, звільнив Київ від ординців. Почалося відродження Київської землі. Чимало земель у «васильківських грунтах» отримав Києво-Печерський монастир: в тому числі й сам Васильків.

1416 року хан Едигей підступив з військом до Києва і майже вщент спалив його. В документах XV ст. згадується чимало навколишніх сіл, проте нема жодної згадки про Васильків. Можливо, Васильків зазнав значних руїн від орд Едигея і жителі покинули його. Тільки в 1552 р. згадується Васильків, як пустка, бо мито у ті часи збирали у Глевасі. Ймовірно все, тільки наприкінці 70-х років XVI ст. місто почало відроджуватися. Печерський монастир побудував тут замок і нове укріплення, заселив васильківські землі своїми підлеглими і попросив короля Стефана Баторія (після Люблінської унії 1569 року Київщина, Поділля, Волинь відійшли до Польщі) підтвердити монастирські права на Васильків. Король надав місту Магдебурзьке право (1586 р.), а жителям було дозволено проводити дві ярмарки на рік і щотижневі торги.

Васильків швидко зростав і забудовувався. 1594 р. по дорозі на Запоріжжя тут побував австрійський посол Еріх Лясота, записавши, що місто оточене частоколом, а в ньому стоїть замок.

Васильків мав велике значення як один з останніх на Півдні культурних хліборобських центрів, за яким починався Степ. Тому, вирушаючи у військовий похід чи купецьку подорож, саме у Василькові запасалися продуктами, ремісничими виробами тощо.

Місто ніколи не мало спокійного життя. У 1640 р. його обложили й спустошили татари. За часів Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Васильків, як сотенне містечко Київського полку, не раз терпіло напади і руйнування.

Після поразки козаків під Берестечком на Васильків посунули польські війська гетьмана Потоцького. Та незабаром Васильків знову переходить до козацьких рук. За часів Богдана Хмельницького тут впроваджується сотенне правління. Патріарха Антіохійського Макарія, який їхав із Запоріжжя до Москви, зустрів і проводив до Василькова сотник зі своїми козаками. Супроводжуючий його Павло Алепський пише: «...прибыли к городу называемому Василико, коему действительно причествует такое имя (т. е. царский), ибо он велик, крепок и составляет не один, а три большие города с цитаделями и укреплениями, один внутри другого на вершине неприступной горы. Нас встретили за городом священники и народ с хоругвями... и привели нас в благолепную церковь во внутри третьей крепости, во имя Антония и Феодосия...»

Після підписання Переяславської угоди Васильків опиняється власне на кордоні між Польщею та Росією. Велике, добре укріплене місто, постійно знаходилося у центрі військових подій 1650—1660 рр.

1658 р., наступаючи на Київ, І. Виговський послав полковника Гоголя здобути Васильків. У жовтні вже проти І. Виговського з Києва виступає князь Борятинський з російським військом. У 1659 році Васильків захопило польське військо на чолі з обозним Андрієм Потоцьким. Але, не втримавшись там, Потоцький відходить до Білої Церкви.

Намагався заволодіти Васильковом і Дорошенко, який прислав до його стін «П'ять знамен козаків», щоб від Києва на Білу Церкву «Дороги отнять и проезду не было».

У 1671 р. полковник Пиво-Запольський здобув і зруйнував місто, яке «запустело от того времени как полковник Пиво Васильков разорил и людей побил». «Васильков ныне пуст, жителей никаго нет» (з опису міста 1687 р.). Проте згадується гребля і міст на р. Стугні, де збирають мостовину на користь Лаври. Згадуються також селітряні майдани, на яких працювало 40 чоловік.

Козаки бажали відновити тут колишнє сотенне правління. Так, у 1694 р.

Семен Палій просив гетьмана Мазепу дозволити йому перейти зі своїм військом із Фастова до Василькова чи Трипілля.

Після невдалого Прутського походу Петро I змушений був 1712 року віддати Правобережну Україну Польщі. Васильків залишився у складі Росії і знову став прикордонним містом.

У ці часи зароджується гайдамацький рух, спрямований на стихійну боротьбу з польською шляхтою. Біля Василькова діяв у 1713 р. гайдамацький загін на чолі з Янковським. Проте загін незабаром був розгромлений. Починаючи з 1734 р., місто стає одним з найкрупніших гайдамацьких осередків.

У 1747 р. гайдамаки, на чолі з Мартином Сербіном, напали за польським кордоном на панські маєтки в с. Велика Снітинка.

Царський уряд надавав Василькову великого значення, як воєнному форпосту. На випадок війни з Туреччиною у 1735 році тут здійснюється ремонт валів, брами, сторожових веж тощо. На цей час припадає одне з самих інтенсивних заселень міста.

У 1766 р. у місті діяло чотири церкви, дві в ім'я Антонія і Феодосія Печерських, з них — одна нова, кам'яна, збудована в 1755—1758 рр., друга стара, дерев'яна. Дві інші дерев'яні — Покрова Богородиці та Святого Миколи. У 1792 р. споруджується кам'яна Миколаївська церква, що збереглася до наших часів.

Біля церкви Антонія і Феодосія розміщувалася велика казарма, артилерійська комора та пороховий льох. У самому замку містилося шість «казенних» дворів для штабних офіцерів форпосту, для солдатської варти, для козаків і «малоросійських чинів», для лікаря та солдат. Серед міста височів монастирський палац, оточений палісадом з дубових паль.

Цивільне керівництво Васильковом здійснював городничий чернець, як головний управитель і уповноважений монастиря. Він зосереджував у своїх руках господарчу і адміністративну владу, чинив суд і розправу над монастирськими підданими, призначав і збирав податки, наділяв землею. Підкорявся городничий ченцю тільки Соборові лаври.

Опис 1765—1769 рр. називає чотири частини міста: Здорівку, Містечко, Западниці, Піски і чотири брами: Печерську, Київську, Білоцерківську і Трипільську. За Стугною знаходилися водяний млин, цегельня, солодовня, броварня, гуральня та кілька шинків. Існувало чотири ремісничі цехи: шевський, кравецький, ткацький, теслярський. Вісімнадцяте століття залишило на згадку про себе у Василькові дві прекрасні кам'яні споруди: Миколаївську церкву та собор Антонія і Феодосія, побудований у 1756—1758 роках видатним будівничим Степаном Ковніром, уроженцем села Гвоздів. Він був підданим Києво-Печерської лаври і переймав досвід, працюючи у відомого петербурзького архітектора Йогана Шеделя. Прізвище Ковніра зустрічається серед майстрів, які будували Андріївську церкву у Києві. Згодом його призначають головним будівничим Лаври, де він звів дзвіниці на Далеких та Близьких печерах, два яруси дзвіниці Братського монастиря, установив іконостас церкви Спаса на Берестові тощо. Але найпрекраснішим зразком його архітектурного доробку, безсумнівно, є собор Антонія і Феодосія у Василькові. У цій споруді поєдналися традиції народного і класичного будівництва, живописний і пластичний архітектурний декор, прикраси та ліплення.

Історія Василькова тісно пов'язана із декабристським рухом.

Після організації Південного товариства у березні 1821 року, крім головної, Тульчинської управи, було створено управи у Кам'янці (Черкащина) та Василькові. Останню очолили Сергій Іванович Муравйов-Апостол та Михайло Павлович Бестужев-Рюмін. У Василькові зберігся будинок, де знаходився штаб Чернігівського полку, солдати якого виступили на Соборній площі 29 грудня 1825 року проти самодержавства. Однак, незважаючи на те, що багато подій декабристського руху розгорнулися в Україні, а серед пороводу «Об'єднаний слов'ян» були українці, Україна як політично-державна структура не фігурувала в програмі повстанців.

Освячений Васильків перебуванням у місті великого Кобзаря.

У середині XIX століття Васильків стає великим, як на той час, містом.

1858 р. у ньому, за даними 1858 р., проживало понад 11400 чоловік. Тут діяло 5 невеликих тютюнових фабрик, миловарня, пивоварний, два цегельних, свічковий заводи. Згодом, після реформи 1861 року, тут активно починає розвиватися шкіряне виробництво, діяло чотири шкіряні заводи. У 1881 році у місті працювало 113 шевців, 113 кравців, 40 гончарів. Славився Васильків вишиваними очіпками, які розходилися не тільки на Правобережжі, але й на Лівобережжі.

На початку ХХ ст. тут проживало 18580 чол. Місто, забудоване без плану, нараховувало 2085 будинків, з яких 30 цегляних. У місті функціонувала медамбулаторія та лікарня на 20 ліжок, де працювали 4 лікарі і п'ять фельдшерів. З навчальних закладів діяли міське двокласне училище, п'ять чоловічих і одна жіноча школи грамоти.

Пореволюційна історія Василькова не багата яскравими фактами. З 1923 р. це районний центр Київської округи (з 1932 р.— Київської області). 31 липня 1941 р. місто окупували німецькі війська. 6 листопада 1943 р. місто було звільнене радянськими військами.

У Василькові діє чимало промислових підприємств, багато з яких веде свою біографію з другої половини ХІХ ст. Але є серед них і сучасні, скажімо, завод холодильників — один з найбільших підприємств в Україні. Тільки минулого року він випустив понад 160 тис. холодильників. Втім, це ще не історія, а факт буденного життя одного з тисяч малих міст України.

На завершення хочеться відзначити, що Васильків та Васильківщина славляться своїми людьми. Ця чарівна земля дала одного з найуспішніших співаків ХХ ст. Івана Семеновича Козловського, відомих поетів Павла Мовчана та Бориса Тимошенка, фольклориста та хореографа Володимира Нероденка, народних майстрів Марію Банник та Володимира Клименка, знаного далеко за межами Київщини цілителя Леоніда Павленка...

